

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

מדרש שמואל

מדרש שמואל הוא מדרש אגדה על ספר שמואל. זהו המדרש היחיד לספר מספרי הנביאים. מבחינת סגנונו, המדרש הוא שילוב של מדרש פרשני ומדרש דרשני, כלומר הוא משלב בין דרשות על פסוקי ספר שמואל לפי סדרם, לבין דרשות העוסקות בנושאים שונים. ישנם סימנים המצביעים על כך כי המדרש בבסיסו הוא מדרש ארץ ישראלי קדום, עליו נוספו שלבים נוספים של עריכה והוא הופץ לפני שהושלם לחלוטין, לפני המאה התשיעית.

שם המדרש וייחוסו

בנוסף לשם 'מדרש שמואל' כונה המדרש גם בשמות 'אגדת שמואל', 'אגדת דשמואל' ו'עת לעשות לה' , על שם הפסוק מתהילים (קיי"ט, קכו) המופיע בראש המדרש. בדפוס הראשון (קושטא 1517) מופיעה הכותרת 'ספר מדרש שמואל'. בדפוס השני (ונציה 1546) מדרש שמואל נדפס יחד עם מדרש תהילים והוא כונה 'מדרש שמואל רבתי'. בדפוס השלישי (פראג 1613) נדפס מדרש שמואל יחד עם מדרש תהילים ומדרש משלי תחת השם 'שוחר טוב' כשמו של מדרש תהילים (המכונה כך על שם הפסוק הפותח את המדרש). בעקבות כך מדרש שמואל כונה בטעות גם בשם 'שוחר טוב'. לא ידוע דבר על זהותו של עורך המדרש.

זמן המדרש

י"ל צונץ שיער, כי מדרש שמואל הוא מדרש מאוחר שנערך לאחר המאה ה-11. הוא ביסס את השערתו על ביטויים במדרש המעידים על זמן עריכה מאוחר, ועל מדרשים מאוחרים שעליהם מתבסס עורך המדרש, דוגמת תנא דבי אליהו. השערתו של צונץ כי המדרש נערך לאחר המאה ה-11 מתערערת לאור מספר קטעי גניזה של מדרש שמואל הקדומים למאה ה-11, שפרסם צ"מ רבינוביץ. א"ה וייס ניסה לתארך את המדרש על פי המקורות שהמדרש עשה בהם שימוש. וייס טען, כי עורך מדרש שמואל השתמש במדרש קהלת, במדרש תנחומא וכן בתלמוד הבבלי ולכן הוא מאוחר להם. ש' בובר חלק על וייס וטען, כי בעל המדרש לא עשה שימוש בתלמוד הבבלי, אלא בתלמוד הירושלמי ובמדרשי ארץ ישראל בלבד. בובר הסתייג מקביעת זמן לעריכת המדרש, אך על פי בדיקת המקורות שעורך המדרש עשה בהם שימוש, בובר סבר שהמדרש נערך לאחר סוף תקופת האמוראים. ב' ליפשיץ דן בסוגיית תיארוך מדרש שמואל¹ וטען, כי הדרכים המקובלות לקביעת זמנו של חיבור מספרות חז"ל לוקות בחסר², וכי השאלות החשובות יותר משאלת זמן עריכתו של חיבור הן מהו זמנם של המקורות הכלולים בו ומהי מידת העיבוד שהם עברו ממקורם הראשון ועד שהם נכללו בחיבור. לדעתו, על שאלות אלו יש לענות מתוך העיון בטקסט עצמו, ואיתור סימנים המעידים על עיבוד, למשל: בדיקת שינויים בלשון (לדוגמה: מעבר מארמית גלילית לארמית בבליית); שינויים במינוח; הוספות של פירוש; החלפת מילה קשה במילה פשוטה; רידוד הדרשות ועוד. בדיקת המקורות ומידת

1. ליפשיץ חקר את מדרש שמואל והתקין למדרש מהדורה ביקורתית ופירוש, כהשלמה למלאכת המחקר על המדרש שבה התחילה רעייתו תרצה ליפשיץ ז"ל, שנפטרה בטרם עת בשנת תשנ"ח. חלקים ממחקרה של ת' ליפשיץ משוקעים בשמה, בתוך המבוא למדרש שמואל במהדורת ליפשיץ.
2. הדרך המקובלת לקביעת זמנו המוקדם ביותר של מדרש מספרות חז"ל, מבוססת על בדיקת החיבורים שמהם שאב המדרש את מקורותיו. לדעת ליפשיץ דרך זו לוקה בחסר, מכיוון שקשה מאוד להכריע אם המדרש אמנם שאב את דרשותיו מדרשות מקבילות הנמצאות בחיבור מוקדם יותר הנמצא בפנינו, ולא מחיבור שלישי שלא נמצא בידינו, או שמקורן בדרשות שעברו על פה מבית מדרש אחד לשני ושוקעו בחיבורים שונים. לדעתו, גם כאשר מזהים מהיכן הובאה הדרשה, יש להסתמך על תיארוך החיבור שבו היא מופיעה, ותיארוך זה במקרים רבים הוא השערה בלבד. באופן דומה, הדרך המקובלת לקביעת הזמן המאוחר ביותר שבו נערך מדרש היא לבדוק מהם החיבורים המצטטים ממנו. ליפשיץ טען, כי גם דרך זו לוקה בחסר, מכיוון שחולף זמן מסוים עריכתו של חיבור ועד שהוא מופץ ומוערך בעולם היהודי. זמן הפצתו של חיבור תלוי בגורמים רבים, וסביר להניח שהוא משתנה מחיבור אחד למשנהו. כמו כן, הזכרתו של חיבור או ציטוט ממנו תלויים במידה רבה גם במזל, כיוון שיתכן שחיבור היה ידוע במשך תקופה ארוכה אך הוא לא זכה שיוזכרו אותו בשמו.

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

העיבוד שהם עברו יכולה לסייע בעקיפין לתיארוך זמנו של החיבור, אך זה, כאמור, איננו היעד העיקרי, לדעתו.

ליפשיץ בחן חיבורים שהיו יכולים להוות מקור לעורך מדרש שמואל (בראשית רבה, ויקרא רבה, פסיקתא דרב כהנא, תלמוד ירושלמי, מדרש תנחומא, איכה רבה, רות רבה, קהלת רבה, שיר השירים רבה, אסתר רבה ופסיקתא רבתי) וטען, כי רק במקרים בודדים ניתן לטעון שבעל מדרש שמואל עשה שימוש בחיבור ערוך כלשהו, וברוב המקרים נראה שמקור הדרשה הוא בדרשה לספר שמואל דווקא. לדעתו, הדרשות המקבילות בין מדרש שמואל לחיבורים שונים מקוריות במדרש שמואל באותה המידה כפי שהן מקוריות בחיבורים האחרים.

ליפשיץ טען עוד, שבמקרים מסוימים ההנחה של החוקרים כי מדרש שמואל הוא מדרש מאוחר הובילה אותם למסקנה כי מדרש שמואל שאב את מקורותיו מחיבורים אחרים ולא להפך. לדוגמה: במדרש שמואל יש מסורות קרובות מאוד למסורת של כתב יד וטיקן 60 של מדרש בראשית רבה, מסורות שנשתמרו רק בשני מקורות אלו.³ ההנחה שמדרש שמואל הוא מדרש מאוחר הובילה את מי סוקולוף לקביעה, כי עורך מדרש שמואל עשה שימוש בנוסח של בראשית רבה על פי נוסח כתב יד וטיקן 60. אולם, מי כהנא הצביע על כך, שהדרשות המקבילות בין המדרשים בנויות כדרשות לספר שמואל ולא לספר בראשית, ולכן נראה שדווקא סופר כתב היד הסתמך על מדרש שמואל. ליפשיץ הוסיף, כי לא סביר שסופר כתב היד של בראשית רבה יעדיף דרשות לספר שמואל על פני דרשות ערוכות לספר בראשית שהיו לכאורה לפניו. לטענתו, אם נניח שמדרש שמואל הוא מדרש קדום, נוכל לומר שסופר כתב יד וטיקן 60 שאב מסורות ממדרש שמואל, כשם שהוא שאב מסורות מויקרא רבה ומפסיקתא דרב כהנא, ורק לאחר מכן מדרש בראשית רבה עוצב כמדרש לספר בראשית.

מבדיקת המקבילות לתלמוד הבבלי ציין ליפשיץ, כי אין ראיה שעורך מדרש שמואל עשה שימוש בתלמוד הבבלי, בנוסף לכך החומר בתלמוד הבבלי שיש לו מקבילה במדרש שמואל מקורו במסורות ארץ ישראליות.

לגבי הזמן המאוחר ביותר שבו נערך המדרש ציינה ת' ליפשיץ⁴ כי המקור המוקדם ביותר שניתן שציטט ממדרש שמואל⁵ הוא ספר פתרון תורה, שנתחבר בבבל בסוף המאה התשיעית.⁶ ב' ליפשיץ הוסיף, כי ייתכן שדרשה ממדרש שמואל,⁷ שימשה כבר את בעל מדרש חסרות ויתרות,⁸ מדרש שהיה ככל הנראה בפני רב יהודאי גאון במאה השמינית בבבל. החל מן המאה ה-11 ואילך מדרש שמואל היה ידוע בארצות שונות, והפניות אליו מופיעות בכתבי יד, בחיבורים שונים ומפי חכמים שונים בצרפת, בצפון אפריקה, בספרד, בפרובנס, באשכנז, באיטליה ובאנגליה.

3. כתב יד זה הוא מן המאה ה-11. ראה במבוא לבראשית רבה.

4. ראה לעיל, הערה 1.

5. הציטוט ממדרש שמואל אינו ודאי, מכיוון שהוא לא מוזכר בשמו, וייתכן שחיבור אחר או דרשה בודדת שימשו כמקור, ולא מדרש שמואל עצמו.

6. ראה במבוא לספר פתרון תורה.

7. מדרש שמואל פרשה ה טז-יז, מהד' ליפשיץ עמ' 24. הדרשה דנה באותיות החסרות בפסוקים של שמ"א ב', ט-י, ושואלת מדוע הפסוק כתוב בכתב חסר: "חסידו" במקום "חסידיו", ו"מריבו" במקום "מריביו".

8. 'מדרש חסרות ויתרות', בתוך: ש"א ורטהיימר (מהדיר), **בתי מדרשות ב**, ירושלים תש"י.

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

